

"TARYBINĖS TAUTOSAKOS" PAIEŠKOS 1945—1947 METAIS

KOSTAS ALEKSYNAS

Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo visuomeninio gyvenimo sovietizavimas raunant "buržuazinį palikimą" ir diegiant tarybinę socialistinę sistemą. Šie staigūs pokyčiai juntamai paveikė ir tautosakininkus, tada dirbusius Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Etnologijos institute, o 1945 m. reorganizavus MA struktūrą — Istorijos institute. Čia, kaip ir visoje pertvarkytoje MA sistemoje, išsyk imta spręsti "didelę ir svarbią problemą": "atsisakyti senojo darbo stiliaus ir respublikoje kurti bei plėtoti tikrai tarybinį mokslą"¹. Kaip tai reiškesi konkrečiai, galima spręsti iš šių tuometinio MA prezidento žodžių: "Nereikia įrodinėti, kad, išvadavus respubliką iš hitlerinės okupacijos, net ir lojalioji Tarybų santvarka senosios inteligentijos dalis, taip pat ir dalis mokslo darbuotojų turėjo nemažai senosios visuomenės įpročių ir buržuazinės ideologijos liekanų <...>. Šių moksliniam darbui kliudžusių negerovių pašalinimas buvo svarbiausias MA vadovybės, jaunos partinės organizacijos ir viso MA kolektyvo uždavinys nuo pačių pirmųjų MA atkūrimo dienų"². Humanitarinio profilio institutai turėjo nagrinėti "aktualias" temas, įrodinėjančias socializmo pranašumus, kaupti joms medžiagą. Tautosakininkams irgi buvo išskirti svarbūs ideologinio darbo uždaviniai. Vienas iš jų — ieškoti "tarybinės tautosakos". Šios paieškos, kaip matysime, buvo grindžiamos ne tiek realia padėtimi (jau tada buvo aiškiai matyti, kad kūrybiniai stimulai veikia toli gražu ne prievarta brukamos ideologijos naudai), kiek bendrais teoriniais samprotavimais: "Klasinio išnaudojimo likvidavimas išlaisvino liaudies kūrybines jėgas. Komunistų partijos auklėjamojo darbo poveikyje ėmė kilti darbininkų ir valstiečių idėjinis sąmoningumas. Darbo žmonėms aktyviai įsijungus į socializmo statybą, jų kūrybinė energija pradėjo sparčiai reikštis ir kultūrinėje veikloje. Ėmė kurtis nauja, tarybinio gyvenimo įkvėpta liaudies poetinė kūryba"³. Šios teorinės prielaidos tapo aksioma, jomis be išlygų vadovautasi.

Čia mėginama pažvelgti, kaip pokario Lietuvos tautosakininkams šią nelengvą užduotį sekėsi vykdyti. Remiamasi išlikusiais 1945—1947 m. Tautosakos sekcijos siųstais raštais, taip pat to meto spaudoje paskelbtais straipsniais tautosakos klausimais. Nevengiama platesnių citatų, nes jos kartu atspindi to meto visuomeninę bei politinę atmosferą.

* * *

Pirmaisiais pokario metais tautosakininkai dirbo bėdinomis sąlygomis. Etnologijos instituto Lietuvių tautosakos archyve 1945 m. pradžioje tebuvo 5 darbuotojai (su pasiuntiniu-sargu). Neseniai praūžusio karo padariniai stipriai veikė šios įstaigos darbą. Jį tiksliai nusako archyvo vedėjo 1945 m. kovo 22 d. instituto direktoriui rašytas raštas, kuriame konstatuojama: "1. dėl pasunkėjusių susisiektimo sąlygų dabar nebeįmanoma kviesti iš provincijos tautosakos žinančius asmenis, vykti pas juos bei daryti iš jų tautosakos užrašymus; 2. rinkėjai skundžiasi popieriaus stoka, be to, senosios atlyginimo normos už surinktą medžiagą yra šių dienų sąlygose labai mažos". Todėl Lietuvių tautosakos archyvo darbuotojams "visą dėmesį tenka nukreipti į surinktosios medžiagos tvarkymą ir tyrinėjimą". Užsibrėžiami didžiuliai darbai: visą tautosakos medžiagą nurašyti į kartotekas, sudaryti jos katalogus, parengti spaudai daugybę kapitalinių leidinių, rašyti studijas.

Vis dėlto ir tautosakos rinkimo nebuvo atsisakyta. Priešingai, vis labiau buvo pabrėžiama, kaip svarbu turtinti fondus. Vienam tautosakos rinkėjui, matyt, pasidomėjusiam, kaip tautosakos archyvas pasikeitusiomis visuomeninio bei politinio gyvenimo sąlygomis žiūri į tautosakos rinkimą, buvo atsakyta, kad tautosaka "ne tikta renkama, bet ir mielai priimama", ir paraginta nuolat ją rinkti. Pateikdamas instituto direkcijai siūlymus pertvarkyti Lietuvių tautosakos archyvą į Tautosakos skyrių (buvo pertvarkytas į Tautosakos sekciją, šiek tiek padaugėjo darbuotojų), archyvo vedėjas Z. Slaviūnas rašo, kad tautosakai rinkti reikia organizuoti "išvykas į kaimus", o daugiau tautosakos mokančius žmones kviesti, "ypač kai reikia daryti fonografinius užrašymus". Taip pat ketinama ieškoti "savanorių talkininkų tautosakai savo apylinkėje rinkti".

Viena iš paskatų, turėjusių nemažos reikšmės "tarybinės tautosakos" paieškoms Lietuvoje sustiprinti, buvo visoje Tarybų Sąjungoje 1945 m. vykęs renginys — Visasąjunginių N. Krupskajos liaudies kūrybos namų paskelbtas geriausių naujai sukurtos tautosakos kūrinių konkursas. Kaip "Tiesoje" informavo Lietuvos TSR liaudies kūrybos namų direktorius P. Sagaitis, konkursui "priimami kūriniai, skirti pergalingosios Raudonosios Armijos puolimui į vakarus, jos karvedžiams, kūriniai, parodantieji herojišką Tarybų Lietuvos dabartį, išvaduoto krašto džiaugsmą, gyvenimo atstatymą, satyriniai kūriniai, nukreipti prieš grobikus vokiečius fašistus, kūriniai istorinėmis patriotinėmis temomis, parodantieji geriausius tautos bruožus jos istorijoje, jos kovoje dėl laisvės, aukštose buities ir materialinėse tradicijose"⁴.

Kokie buvo to konkurso rezultatai, kiek jam Lietuvoje buvo surinkta medžiagos, spaudoje neteko aptikti. Vargu ar į Liaudies kūrybos namus

buvo kas atsiųsta, nes kad ir menkiausias toks kūrinys būtų buvęs garsinamas.

Aišku, tokiomis sąlygomis ir Tautosakos sekcija turėjo susirūpinti "tarybinės tautosakos" rinkimu. Vienas iš pirmųjų žingsnių šia kryptimi — 1945 m. viduryje nustatant naujas "honorarų normas tautosakos teikėjams ir užrašytojams", siūloma daugiau pinigų mokėti atsižvelgiant "ypač į tai, kiek teikėjas ar rinkėjas sugebėjo duoti tarybinės tautosakos (nukreiptos prieš vokiečius, apie Raudonosios Armijos pergalingas kovas, maršalą drg. Staliną ir kt.)". Taip ir pradėta daryti: kai už liaudies dainas buvo mokama po 15 ar (rinkinių vertintojų nuomone, prastesnės) 10 rublių, už "tarybines" dainas (kiek jos buvo tokios, matysime toliau) — po 20 rublių.

Iš pradžių į "tarybinę tautosaką" dar žiūrima kaip į neatskiriama visos tautosakos dalį, pritampantią prie kitos socialinės bei buitinės tematikos liaudies poetinės kūrybos. "Mūsų tautosaka, — rašė S. Paliulis straipsnyje, raginančiame visus rinkti žodinę kūrybą, — yra taip sena, kaip ir lietuvių kalba, lietuvių tauta. Ji vaizduoja ir amžinus Lietuvos priešus — vokiečius grobikus, pradedant kryžiuočiais, baigiant fašistais, ir normanų, "barzdotų vyrų iš jūros", užpuldinėjimus, ir dvarininko prislėgtą baudžiauninką, ir kapitalisto, buožės išnaudojamą darbo žmogų, valstietį ir darbininką"⁵. Bet tolydžio vis labiau "tarybinę tautosaką" imama išskirti kaip pirmaeilis rinkimo bei tyrinėjimo objektas. 1945 m. pabaigoje sudarinėjant Tautosakos sekcijos darbo planus, jau numatoma, jog J. Baldžius iki 1947 m. vasario parengs rinkinį "Lietuvių tarybinę tautosaką", nors tokios medžiagos rankraštyje tebūta gaidžio ašaros. Matyt, todėl planuojama "surinkti revoliucinio bei tarybinio gyvenimo folkloro ligi 2000 variantų, dėl jos [tokios tautosakos — K.A.] naujumo, specialumo išskiriant ją iš senosios tautosakos ir jos užrašinėjimą vykdant [pagal] specialiai jam paruoštąją anketą". Palyginimui galima pasakyti, kad senosios tautosakos numatoma užrašyti iki 15 000 variantų.

Drauge Tautosakos sekcija užsibrėžia verbuoti tautosakos rinkėjus, "suorganizuoti folklorinių ratelių gimnazijose ir kitose vidurinėse bei specialiose mokyklose", "įtraukti į tautosakos (folkloro) rinkimo darbą muziejus, skaityklas, klubus, kultūros namus, aukštųjų mokyklų studentiją, komjaunimą, pradinių mokyklų mokytojus ir kt."

1946 m. pradėdama intensyviai ieškoti "tarybinės tautosakos". Iki rugsėjo mėn. parengiama pirmoji jai skirta anketa — "Nurodymai tautosakai rinkti". Joje nusakoma, kas sudaro "tarybinę tautosaką", kokia jos tematika. Ypač detalizuotos dainų temos — deja, dažniausiai be jokio konkretaus pagrindo, kokios jos turėtų būti. "Nurodymuose" raginama užrašyti:

I. Dainas apie kautynes ir žygius.

II. Dainas, dainuotas žygių į Lietuvą metu ir kovojant Tarybų Lietuvoje:

1. Dainos apie įžengimą į Lietuvos ribas.
2. Apie Vilniaus išvadavimą.
3. Apie kautynes prie Šiaulių, Klaipėdos, Kuršė ir pan.

III. Dainas, dainuotas lietuvių karių Tėvynės karo metu TSRS:

1. Apie Lietuvos vargus vokiečių okupacijoje.
2. Gimtojo krašto ilgesį ir norą kuo greičiau jį išvaduoti.
3. Partizanų kovą Lietuvoje ir pan."

Taip pat siūloma rinkti patarles, priežodžius, anekdotus apie vokiečius, sąmojingus pasakojimus "apie fašizmą ir fašistinį kareivį", apskritai tautosaką, "keliančią karių kovingumą, narsą, pasiryžimą ir neapykantą priešui", "vaizduojančią raudonarmiečio ištvermę žygiuose".

"Nurodymus tautosakai rinkti" tuoj pat imta siuntinėti į įvairias kultūros įstaigas, mokyklas. Juos lydėdavo raštas, įrodinėjantis, kad "tarybinės tautosakos" tikrai yra, ir raginantis ją rinkti. Pirmiausia Istorijos instituto direktoriaus P. Pakarklio ir Tautosakos sekcijos vedėjo Z. Slaviūno pasirašytu raštu kreipiamasi į "Lietuviškąją Raudonosios Armijos diviziją Vilniuje". Jame rašoma: "Didžiojo Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos lietuviškosios divizijos kariai nuėjo sunkų, bet garbingą kovos kelią nuo Oriolo ligi Berlyno. Jie ėjo ne vieni. Juos lydėjo neapykanta vokiškam grobuoniui ir meilė tėvynei — Tarybų Lietuvai. Meilė gimtajai šaliai ir neapykanta priešui, tarybinio kario pasiryžimas ir jo vedamos kovos didingumas prasiverždavo daina ir pasakojimais, priežodžiais ir patarlėmis. Kariai į dainas ir pasakojimus sudėjo visa tai, kas jiems tuo metu rūpėjo, kuo jie gyveno. Visa tai turi didelės vertės mūsų kovų prieš fašizmą nušvietimui ir narsaus lietuvio raudonarmiečio kario, kaip ryškiausio Tarybų Lietuvos kovotojo, pažinimui. Be abejų, kariai moka tautosakos ir apie liaudies kovas prieš savus išnaudotojus — kapitalistus, buožes, ponus (valstiečių sukilimai ir pan.)". Lietuviškosios divizijos vadovybė prašoma įpareigoti karius, mokančius tokių kūrinų, juos užrašinėti ir siųsti Tautosakos sekcijai.

Kitas raštas, rašytas tuo pat metu, adresuotas Lietuvos komjaunimui. Jame irgi įtikinėjama, kad mūsų kartos išgyventi "epochinės reikšmės įvykiai" turėjo atsispindėti ir "liaudies sakytinėje kūryboje", tad ją reikia "užrašyti ir išsaugoti, nes ji turi didelės reikšmės liaudies gyvenimui, jos kovai prieš Tėvynės priešus, kaip stiprinanti ir kelianti ryžtingumą jėga". "Komunistiniam jaunimui, — toliau rašoma rašte, — yra geriau negu kaim kitam pažįstama ta tautosakos rūšis, kuri vaizduoja liaudies kovas už geresnį gyvenimą, priešiniamaši buožėms, dvarininkams ir turtuoliams,

ponų pajuokimus, skurdžią darbo žmonių padėtį kapitalistinėje santvarkoje ir t.t.“ Komjaunimo Centro komitetas prašomas “paraginti ar, jeigu galima, ir įpareigoti savo organizacijų narius, kad jie visu spartumu ir energija imtųsi aukščiau paminėtos tautosakos užrašinėjimo darbo”.

Analogiškas raštas išsiunčiamas LKP(b) Švenčionių apskrities antrajam sekretoriui (vėliau tapusiam Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo sekretoriumi) J. Naujaliui. Rašte irgi pabrėžiama karo metu sukurtos tautosakos, o ypač “partizanų tautosakos, jų kovingų dainų”, svarba. J. Naujalis, kaip “vienas iš aktyviausių Vilniaus krašto Tėvynės karo metu partizaninio judėjimo vadų”, prašomas talkinti organizuojant šios tautosakos užrašinėjimą, atsiųsti buvusių partizanų, mokančių “partizaninės bei revoliucinės tautosakos”, adresus.

“Ypatingai atkreipti dėmesį į Tėvynės karo laikų tautosaką” ar net į “tarybinę tautosaką, sukurtą buržuazinėje Lietuvoje” (!), raginami tautosakos rinkėjai ir visi tie, kurie kreipiasi į Tautosakos sekciją patarimo. Spaudoje pasirodo vienas kitas straipsnis, raginantis rinkti revoliucinę, Didžiojo Tėvynės karo ir tarybinį gyvenimą atspindinčią tautosaką⁶.

1946 m. lapkričio pradžioje įvykusiame Istorijos instituto posėdyje svarstomas anketos, nurodančios, kaip rinkti “tarybinį folklorą”, parengimo klausimas. Nutarta parengti “naują tarybiniam folklorui inkti anketa” dviem redakcijomis — J. Baldžiaus ir Z. Slaviūno”.

1946 m. pabaigoje parašomas kreipimasis-anketa “Daugiau dėmesio tarybinei tautosakai”. Jame raginama, renkant senąją tautosaką, “daugiau atkreipti dėmesio į sakytinės kūrybos veikalus, vaizduojančius darbininkų socialinę buitį, kovą už geresnį rytojų, liaudies siekimą nusimesti išnaudotojų jungą, proletariato nelegalią revoliucinę kovą su buržuazinės Lietuvos valdžia”. Suminimos — ne tiek realios, kiek norimos — svarbiausios praėjusio karo laikotarpio tautosakos temos: žiauri vokiečių okupacija, herojiškos tarybinių partizanų kovos, Raudonosios armijos narumas ir neapykanta priešui, Tarybų Lietuvos išvadavimas. Kreipiamas dėmesys į “tarybinio gyvenimo tautosaką”, kurioje “būtų vaizduojamas drg. Stalinas, jo rūpestis ir parama Lietuvos darbo žmonėms, stalininis penkmetis, soclenktynės, darbo žmonių laimėjimai ir džiaugsmas, kova už tarybinę santvarką, liaudies kova su buržuaziniais nacionalistais ir buožėmis”.

1947 m. “tarybinės tautosakos” paieškas stengiamasi dar labiau suintensyvinti. Tebeplatinamas minėtasis kreipimasis-anketa, ilgainiui kiek paredagytas (primenamas “Lietuviškosios Divizijos kovų garbingai nueitas kelias” ir pan.).

Gegužės mėnesį išsiuntinėjamas raštas apskričių liaudies švietimo skyriams. Jame pakartojama (ir ateity dar bus kartojama) mintis, kad „mūsų tauta pergyveno epochinės reikšmės įvykius“ ir „visi šie pergyvenimai liko užfiksuoti kūryboje — tautosakoje“. Siunčiant „nurodymus tautosakos rinkimo reikalui“ (tikriausiai tai buvo kreipimasis anketa „Daugiau dėmesio Didžiojo Tėvynės karo tautosakai“, nes, pavyzdžiui, jų papildomai nusiunčiama Alytaus apskrities liaudies švietimo skyriaus prašymu), prašoma raginti, kad „mokyklinis jaunimas, mūsų moksleivija ir tautosakos rinkimo būreliai“ rinktų tokią tautosaką, nes ji „yra skubiai reikalinga“.

Iki pat metų pabaigos tokie raštai siuntinėjami vidurinėms bei pradžios mokykloms, mokytojų seminarijoms, taip pat LKP(b) apskričių komitetų propagandos skyriams. Visiems individualiems tautosakos rinkėjams siųstuose raštuose taip pat raginama rinkti „tarybinę“ ar „Didžiojo Tėvynės karo“ tautosaką.

1947 m. pabaigoje sekcijos darbuotojai sutikrina, kuriose Lietuvos vietose tautosakos labai mažai surinkta, ir į ten siunčia mokytojams raginimus „organizuoti tautosakos rinkimą“. Nurodant, ką rinkti, vardinami visi tautosakos žanrai ir rūšys, tik prie dainų dar primenamos ir „Didžiojo Tėvynės karo metu prieš fašistinius okupantus sukurtos“. Taip pat atskirai minimi „pasakojimai, kuriuose atsispindėtų klasinių ir bei tautinių santykių“.

Reikalas rinkti „tarybinę tautosaką“ primygtinai keliamas ir per radiją, spaudą. 1947 m. pradžioje Z. Slaviūnas siunčia Radijo komitetui straipsnį šiuo klausimu. Birželio mėnesį išspausdintame Ambr. Jonyno straipsnyje, plačiai nusakius socialinę bei idėinę visos lietuvių tautosakos svarbą, primenama: „Užrašinėtojai turi nepraleisti nei vienos progos užrašyti revoliucinei, tarybinio gyvenimo ir Didžiojo Tėvynės karo lietuvių tautosakai“⁷.

Didelį, tačiau išankstinio nusistatymo kupiną straipsnį „Tėvynės karo tautosakos reikalui“ parašo Jonas Marcinkevičius. Apžvelgęs, kiek daug yra surinkta analogiškų rusų liaudies dainų ir kaip rūpinamasi jas skelbti, rašytojas drįsta konstatuoti: „Kas šiuo svarbiu reikalu daroma pas mus? Berods, nieko. O juk Lietuvos liaudis tylomis nepalydėjo nei buržuazinės Lietuvos žlugimo, nei Didžiojo Tėvynės karo laimėjimų, nei žiauriojo vokiečių okupacijos jungo. <...> Lietuvos liaudis nebuvo atitrūkusi nuo visos daugiatautės mūsų Tėvynės sielvarto ir džiaugsmo. <...> Turtinga tautosaka yra susikūrusi mūsų Lietuviškojoje divizijoje“. Tuoj po karo Šiaulių apskrityje pats rašytojas esą girdėjęs dainą apie „Smetonos paskutiniąsias dienas“ — deja, atsiminęs tik ketureilį:

*Valdė viešpačiai Lietuvą,
Dvi sesutės — Smetona.
Ar jūs turit, ar neturit,
O aš sotus, ir gana...*

Panašaus autentiškumo ir meninio lygio yra kita straipsnyje cituojama daina, kurioje "tarp neišvengiamo liūdesio gaidų skamba ir tvirtesnis pasiryžimas ir kits kito paskatinimo į kovą prieš okupantus balsas":

*Suka gandras apie lizdą
Ir snapu kalena:
Jauną brolių į nelaisvę
Hitleris gabena.*

*Pinsiu Stalinui vainiką
Bijūnėlio žalio,
Kad išlaisvintų Lietuvą
Iš baisios nevalios...*

Taip pat pateikiama primityvaus eiliavimo ištrauka apie Joną, kurį vokiečiai išvarė iš "brangios šalies", įsodino į kiaulių vagoną ir pan. Straipsnis baigiamas raginimu: "Svarbi pareiga surinkti šią Tėvynės karo tautosaką"⁸.

Informuodamas rusiškai skaitančią Lietuvos visuomenę apie tai, kaip Tautosakos sekcija stengiasi rinkti ir leisti tautosaką, V. Serbenta pakiliai teigia: "Po Lietuvos miestus ir kaimus sklinda naujos dainos, kupinos išlaisvinto darbo džiaugsmo, pasakojančios apie įgyvendintų svajonių laimę, kupinos didžiulės meilės savo socialistinei Tėvynei. Ir kiekvienoje šioje naujoje dainoje lietuvių liaudis su didžiu dėkingumu ir kuo stipriausia meile mini tokį kiekvienam žmogui brangų vardą — draugo Stalino — didžiojo darbo žmonių vado, genialaus mūsų pergalių organizatoriaus ir įkvėpėjo vardą"⁹.

1947 m. pabaigoje pradedama dar viena akcija: Lietuvos istorijos instituto direktorius P. Pakarklis ir Tautosakos sekcijos vedėjas J. Gaidulis (Aidulis) LKP(b) apskričių komitetų propagandos skyriams išsiuntinėja kreipimąsi "Rinkime liaudies tautosaką" ir prašo tarpininkauti, kad jis būtų išspausdintas vietos laikraščiuose. Kai kurie laikraščiai jį paskelbia¹⁰. Kreipimesi daugiausia kartojami tie patys teiginiai ir reikalavimai, kaip ir ankstesniuose. Nauja tai, kad pateikiama tokios tautosakos pavyzdžių: socialinio turinio patarlių bei priežodžių (pvz.: "Ponai į muzikėlio skatiką kaip šunes į mėsa"), trumpų ketureilių karo meto dainelių (pvz.: "Gebelsui,

beždžionės šmotui, susimaišė visas protas, o liežuvis jo nuo melo radijo stoty sušalo“).

Tad, kaip matyti, Tautosakos sekcija savo gyvavimo pradžioje darė viską, kas įmanoma, kad būtų užrašyta tai, ką Lietuvos žmonės kūrė karo bei pokario metais. Žinoma, buvo aišku, kad reikia atsiriboti nuo kūrinų, nukreiptų prieš esamą „tarybinę santvarką“, kurių tuo metu tolydžio daugėjo, bet už kurių rinkimą grėsė griežčiausios represijos. Kokie buvo šių pastangų rezultatai?

Jau 1945—1946 m. į Lietuvių tautosakos archyvą (tuo metu pavadintą rankraštynu) pateko dainų, daugiausia apie vokiečių okupaciją. Jos sukurtos naujesnių dainų, romansų stiliumi, kai kurios buvo perfrazuotos. Antai, kaip užrašė 1946 m. Respublikinės partinės mokyklos studentas K. Jucius (ko gero, atsiliepdamas į raginimą), žinoma daina „Kalėjimas yra vargingas“ 1943 m. Švėkšnos jaunimo buvo dainuojama su tokia pabaiga [LTR 2543 (5)]:

*Išaušo rytas gražus saulėtas,
Atjojo fašistų du šimtai.
Visi šarvais apsišarvavę,
Kaip vienas ginklas — net baisu.*

*Kodėl gi būč' toks nelaimingas,
Kad šaudyt' mane du šimtai —
Pakaks man ir vienos kulkelės,
Nusvirs galvelė nuo pečių.*

*Sudiev, Lietuvos komunistai,
Sudiev, kalėjimo draugai,
Sudiev tėveliui, motinėlei,
Sudiev, mergele mylima.*

Deja, sklaidant K. Juciaus rinkinį, matyti įtartinų vietų, tad kyla abejonių, ar jo medžiaga autentiška, ar nebus ir pats užrašytojas prie dainų prikišęs savo ranką. Suabejoji, ar, pavyzdžiui, galėjo cituotąją dainą lygiai taip, kaip ji užrašyta, dainuoti Švėkšnos jaunimas, o vokiečių okupacijos metais sukurtą dainą „Palinko liepa šalia kelio“ — 16-osios lietuviškosios divizijos kariai 1943—1944 m., kaip teigiama pastabose. Šiaip ar taip, jau tada pradedama, nors ir kukliai, palyginti su vėlesniais laikais, perdirbti kai kurias beatsirandančias rezistencijos dainas, kad jos atrodytų esančios nukreiptos prieš hitlerininkus. Pavyzdžiui, viename rinkinyje šalia dainos „Taip kaip šiandien menu“ [LTR 2472(60)] apie

mergeį, bernelio pirmąsį rastą su rusu, antrąsį — su vokiečiu, yra perfrazuota daina „Ar aš tau, sese, nesakiau“ [(LTR 2472(59))], kurios eilutės „Atėjo priešai iš rytų, /Šalis paplūdo tuoj krauju“ rodytų, jog eilutės „Tavęs prūsėlis gi neves, /Tik pasibovijęs pames“ žodis *prūsėlis* yra kito žodžio, reiškiančio „priešą iš rytų“, pakaitalas (taip yra ir kituose, vėliau užrašytuose variantuose).

Tautosakos sekcijos 1946 m. ataskaitoje pažymima, kad per metus „tarybinės bei Didžiojo Tėvynės karo tautosakos“ surinkta ir sutvarkyta 310 vienetų, be to, atrinkti 35 „revoliucinio pobūdžio tautosakos“ variantai. Kad šitokios tautosakos tada tiek būtų Lietuvių tautosakos rankraštyne, Lietuvių liaudies dainų katalogas nerodo. Matyt, šie skaičiai pateikti todėl, kad būtų šiek tiek viršytas metinis darbo planas (planuota — 300 vienetų).

Kur kas daugiau karo ir pokario metu, taip pat prieš karą sukurtos socialinės tematikos ar revoliucinės tautosakos buvo surinkta 1947 m. Pirmiausia čia paminėtina 16-osios lietuviškosios divizijos meno vadovo J. Kudirkos pateikta medžiaga: divizijos karių dažniausiai per koncertus dainuotos dainos (užrašė V. Serbenta) ir paties meno vadovo 1943 m. darbo žurnalas, kuris rodo, koks buvęs divizijos saviveiklininkų repertuaras. Įdomu, kad didelę jo dalį sudarė lietuvių liaudies dainos („Tykus buvo vakarėlis“, „Ei žirgeli“, „Sutems tamsi naktųžėlė“ ir kt.) ir šokiai („Kubilas“, „Kalvelis“ ir kt.). Tarp ansamblio dalyvių sukurtų dainų esama perfrazuotų liaudies dainų (pvz., „Tris dienas, tris naktis Prūsijoj buvau“) arba pačių sukurtų, bet dainuojamų liaudies dainų melodijomis. Ta kūryba taip ir nevirto tautosaka.

Apskritai 1947 m. surinkta naujoji tautosaka yra trejopo pobūdžio. Vieną, palyginti nedidelę jos dalį sudaro tikrai (nors kartais ir nelabai plačiai ar tik tam tikruose gyventojų sluoksniuose) gyvavusios socialinio turinio dainos ir antihitlerinė karo metų tautosaka. Būdingiausias šiuo požiūriu yra B. Eidukaitytės įteiktas rinkinys (LTR 2519), kuriame randama tarpukario metais dainuotų revoliucinių dainų, dainomis virtusių ano meto spaudoje skelbtų satyrinių eilėraščių ar dainų perdirbinių, okupantus vokiečius pašiepiančių dainų ir anekdotų. Antrą tokios tautosakos dalį sudaro tada jau įnirtingai vykusios rezistencijos kovų dainos. Jų rinkiniai gauti iš Ramygalos, Tauragnų (be užrašytojų pavardžių ir rankraštyno signatūros: išsyk buvo padėti į spec. fondą), šių dainų pasitaiko ir tarp kitų tautosakos kūrinių. Ir trečią, ko gero, didžiausią dalį sudaro užrašytojų sufalsifikuotos dainos. Dažniausiai jose vienos realijos — ypač jei perdirbama rezistencijos kovų ar šiaip patriotinio turinio daina — pakeičiamos kitomis, apie „tarybinį gyvenimą“, „liaudies kovas“ ir pan. Daina „sutarybinama“ pakeičiant, perkuriant ar prikuriant

ištisus posmus. Būdingas dainos falsifikavimo pavyzdys — viena iš Valkininkų valsčiuje J. Jurgos užrašytų dainų [LTR 2518(2); cituojama be priedainio]:

*Atėjo jau fašistai
Po motinos langu
Ir klausė motinėls:
— Kurgi tavo sūnus?*

*Kai vežė ją Prūsijon —
Vagonai užkalti,
Ir verkė maži vaikai,
Nuo tėvų atskirti.*

*O motina nesakė,
Neišdavė sūnaus,
Už tai ją fašistas
Suspaudė sa nagais.*

*Budėk budėk, lietuvi,
Už laisvę Lietuvos.
Kai priešą pamatysim,
Kulkosvaidžiai kvatos.¹¹*

O prieš pat karą Dzūkijoje vėl išpopuliarėjusios nepriklausomybės kovų dainos “Motinėle, auginai, / Mylėt kraštą mokinai”, esančios tame pačiame rinkinyje, eilutėje “Supa mus priešai jau iš visų pusių” užrašytojas išskuta žodį *priešai* (kad, gink Dieve, kas nors nesuprastų taip, kai reikia suprasti) ir vietoj jo parašo: *prūsai*.

Arba “Didžiojo Tėvynės karo daina”, vertinant Tautosakos sekcijoje gautą rinkinį, laikoma “Žemaičių žalias kraštas aidai” [LTR 2530(16)] — matyt, dėl perkurtojo paskutinio posmo:

*Ilgai buvau priešų nelaisvėj,
Kankino žmonės svetimi,
Dabar savų karių brigadoj
Dainuoju savo širdimi.¹²*

Kai kurios dainos prie “tarybinių” priskiriamos todėl, kad prie jų yra pastaba, jog dainuotos karo metais, kad jas (pvz., dainą “Saulėto ryto nesulaukęs” — LTR 2530(18) — aiškiai rezistencijos kovų) padainavęs “buvęs Raudonosios armijos karys” ir pan.

Taigi pirmaisiais pokario metais labai stengtasi praturtinti fondus “tarybine tautosaka” — iš arksto žinant, kad tokios, kokia įvardijama anketose ir rekomendacijose, ne kažin kiek tegali būti. Paieškas lėmė vien ideologinės paskatos. Tai, kad šios tautosakos, nors ir intensyviai ieškomos, surinkta nedaug, rodo, kad jos beveik nebuvo. Na, o jeigu “tarybine tautosaka” nelaikysime (juk iš tiesų tam nėra pamato) humoristinių tam tikrus reiškinius neigiamai traktuojančių ir satyrinių prieš okupantus vokiečius nukreiptų dainų, taip pat anekdotų apie to meto tikrovę, tai teliks vos vienas kitas meno saviveiklininkų sukurtas ar dirbtinai atsiradęs kūrinys. Būtinai reikalingas turėti fonduose “tarybinės tautosakos” skatino falsifikacijas, daugiau ar mažiau iškreipiančias tikrąjį to meto liaudies poetinės kūrybos gyvavimo vaizdą.

- ¹ Matulis J. Mokslų Akademijos įkūrimas ir pirmieji žingsniai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. B serija. 1962. T. 1(128). P. 7.
- ² Ten pat. P. 8—9.
- ³ Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963. P. 437.
- ⁴ Sagaitis P. Rinkime liaudies sukurtus kūrinius // Tiesa. 1945. Kovo 14.
- ⁵ Paliulis St. Skubėkite nuimti tautosakos derlių // Tiesa. 1945. Spal. 4.
- ⁶ Pavyzdžiui, žr.: Slaviūnas Z. Tautoskos rinkimo reikalu // Literatūra ir menas. 1946. Rugs. 1; Aleksandravičius P. Rinkime tautosaką // Panevėžio tiesa. 1946. Lapkr. 26; Mozuraitis M. Dėl tautosakos rinkimo // Mažeikių tiesa. 1946. Gruod. 22.
- ⁷ Jonynas Ambr. Rinkime tautosaką! // Komjaunimo tiesa. 1947. Birž. 4.
- ⁸ Marcinkevičius J. Tėvynės karo tautosakos reikalu // Literatūra ir menas. 1947. Rugpj. 3.
- ⁹ Сербента В. Первый сборник литовских народных песен // Советская Литва. 1947. 12 окт.
- ¹⁰ Pavyzdžiui, žr.: Stalino keliu. 1947. Gruod. 5; Džūkų žinios. 1947. Gruod. 10; Pagėgių balsas. 1947. Gruod. 20; Literatūrinis pajūris. 1947. Gruod. 28; Tarybų Lietuva. 1948. Vas. 6.
- ¹¹ Plg. tuos pačius kito varianto [LTR 5974(18)], kurį padainavo J. Tolvaiša, taip pat kilęs iš Valkininkų apylinkės, posmus (priedainiai praleisti):

*Atėjo azijatai
Po motinos langu
Ir klausia: — Motin motin,
Kame tavo sūnus?*

*Kai vežė į Sibirių,
Vagonai užkalti,
Verkė maži vaikeliai
Nuo tėvų atskirti.*

*Bet motina nesakė,
Neišdavė sūnaus,
Užtat šaltan Sibirių
Per amžius ji vergaus.*

*Budėk budėk, lietuvi,
Už laisvę Lietuvos.
Kad driskį pamatysim,
Kulkosvaidžiai kvatos.*

- ¹² Plg. to paties posmo pirmykštą variantą [LTR 5974(19)]:

*Ilgai vergavome prie rusų,
Kai kraštą valdė svetimi.
Dabar savoį karių brigadoj
Viena siela ir širdimi.*

THE SEARCH FOR "SOVIET FOLKLORE" IN 1945—1947

KOSTAS ALEKSYNAS

Summary

In the first years of the post-war period the conditions for sampling of folklore having become more complicated Lithuanian folklore specialists intended to pay more attention to the earlier sampled folklore material, its arranging and exploring. Nevertheless, they stressed the importance of enriching the manuscript files of Lithuanian folklore with new

material. Besides the sampling of traditional folklore the necessity of searching for "soviet folklore" was more often stressed. Instructions and questionnaires were sent to regional committees of the communist party and komsomol, to departaments of national education, schools, etc., urging to look for people's art which reflected "the struggle for the soviet system". The necessity of the work was urged for on the radio and in papers, knowing beforehand the scanty presence of this special kind of folklore. The results of these efforts were only some pieces created by amateur groups or in some other artificial way. The necessity of presence of "soviet folklore" in the funds caused falsifications distorting the true picture of poetic people's art of the time.